ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ РОЗЛУЧЕНИМ ЛЮДЬМ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПОДОЛАННЯ СІМЕЙНОЇ КРИЗИ «ПОВТОРНИЙ ШЛЮБ»

PRACTICAL RECOMMENDATIONS FOR DIVORCED PEOPLE WITH RESPECT TO PREVENTING AND OVERCOMING THE FAMILY CRISIS "REPEATED MARRIAGE"

У статті авторами досліджено питання особливостей взаємодії подружжя, їх ставлення до різних боків сімейного життя та уявлення про розподіл ролей у сім'ї. Аналізуються сучасні тенденції сімейно-шлюбних стосунків, а саме зменшення кількості зареєстрованих шлюбів та збільшення відсотку розлучень.

Розірвання стосунків – це завжди стресова ситуація, з якою доволі складно впоратися. Зазвичай рішення розлучитися приймається обома сторонами, кожен проявляє підготовленість до змін у житті, впевненість у своїх силах, очікує кращого від майбутнього та пристосовується до нового життя.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження психологічних проблем, що виникають у розлучених людей у повторному шлюбі, та обґрунтування практичних рекомендацій щодо їх запобігання і подолання.

Для того щоб нові стосунки були гармонійними та міцними, щоб запобігти кризи «повторного шлюбу», необхідно завершити емоційні стосунки з бывшим партнером.

Запорукою успішного сімейного життя є правильний розподіл сімейних ролей та сімейних обов'язків.

Після розлучення батьків на етапі побудови нових стосунків важливо зберегти стосунки з рідними дітьми.

Основне правило, якого необхідно дотримуватися – це поважати один одного, цікавитися власними дітьми та намагатися їх почути, піклуватися про них та підтримувати емоційний контакт.

Більше половини з тих, хто вступають у повторний шлюб, мають дітей. Унаслідок повторного шлюбу чоловіки виступають у новій для них ролі вітчима, а жінки – мачухи. Будувати стосунки в такому випадку необхідно на відвертості поведінки та вчинків.

Одна з найбільших труднощів у відносинах між дітьми та «новими батьками» – проблема виховання та дисципліни, але благополучна сім'я завжди здатна вибудувати власну систему виховання. Вітчим чи мачуха мають повне право на виховання дітей та заслуговують на повагу, як і рідні батьки. Батьки ж у повторному шлюбі повинні пам'ятати, що налагодження стосунків у новій сім'ї – це довготривалий процес, що затягується на роки, але в міру дорослішання

дитина оцінить гарне до неї ставлення, підтримку та терпіння.

Ключові слова: розлучення, повторний шлюб, сім'я, емоційні стосунки, вітчим, мачуха.

In the article, the authors study the peculiarities of the interaction of spouses, their attitudes to different aspects of family life, their ideas about the distribution of roles in the family. Special attention should be paid to current trends in family and marital relations, namely the decrease in the number of registered marriages and the increase in the percentage of divorces.

Breaking up is always a stressful situation that is quite difficult to deal with. Usually the decision to divorce is made by both parties, everyone is ready for change in life, self-confidence, expects the best from the future and adapts to a new life. The purpose of the article is to provide people whose first marriage was unsuccessful with practical recommendations for avoiding and not repeating past mistakes in new relationships.

In order for a new relationship to be harmonious and strong, in order to prevent a "remarriage" crisis, it is necessary to end the emotional relationship with the ex-partner.

The key to a successful family life is the right division of family roles and family responsibilities.

After the divorce of parents at the stage of building new relationships, it is important to maintain relationships with native children.

The main rule to follow is to respect each other, take an interest in children and try to hear them, take care of them and maintain emotional contact.

More than half of those who remarry have children. As a result of remarriage, men act in their new role of stepfather, and women – stepmothers. It is necessary to build a relationship in this case on the openness of behavior and actions.

One of the biggest difficulties in the relationship between children and "new parents" is the problem of upbringing and discipline, but a prosperous family is always able to build its own system of upbringing, stepfather or stepmother have every right to raise children and deserve respect as parents. Parents in remarriage should remember that building a relationship in a new family is a long process that takes years, but as the child grows older, he will appreciate the good attitude, endurance and patience.

Key words: divorce, remarriage, family, emotional relationship, stepfather, stepmother.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.21.46>

Овод Ю.В.

к.пед.н, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи
і соціальної педагогіки
Хмельницький національний
університет

Венцеславська Т.І.

аспірант кафедри психології
та педагогіки
Хмельницький національний
університет

Постановка проблеми. Створення гармонійної сім'ї є однією з основних проблем сучасного суспільства. Сім'я, сімейні цінності, шлюбні стосунки є об'єктами вивчення таких наук, як психологія, педагогіка, філософія, соціологія тощо. Така увага до проблеми створення, функціонування та розпаду сім'ї пояс-

нюється її надзвичайним значенням як соціального інституту, яким визначається не лише спосіб життя людини, а й виховання молодого покоління, здоров'я нації та держави.

Натепер питання вивчення особливостей взаємодії між подружжям, їхнє ставлення до різних аспектів сімейного життя, їхнє уявлення

про розподіл ролей у сім'ї є досить актуальним. Особливої уваги заслуговують сучасні тенденції сімейно-шлюбних стосунків, а саме зменшення кількості зареєстрованих шлюбів та збільшення відсотку розлучень.

Варто зазначити, що розірвання шлюбних стосунків – це завжди стресова ситуація, з якою доволі складно впоратися. Розлучення, як правило, виступає потужною психологічною травмою для багатьох членів сім'ї, оскільки має вплив на їхнє фізичне та психічне здоров'я, потребує вирішення багатьох проблем, пов'язаних з розірванням шлюбу та необхідністю адаптуватися до нових умов життя. Наслідки розлучення можуть прямо чи опосередковано впливати на подальше життя членів сім'ї, зокрема в разі створення нової сім'ї розлучені люди часто переживають кризу повторного шлюбу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам сім'ї, причинам та наслідкам розлучень присвячені праці Т. Андреевої, Г. Лагонди, Є. Ільїна [1; 3; 4]. Окремими проблемами питаннями, пов'язаними з вивченням повторного шлюбу, займалися О. Косигіна [7], Н. Оліфірович [9], І. Пустовалов [10].

Проте дотепер ще не знайшли належного висвітлення у психологічній теорії і практиці питання, пов'язані з підготовкою розлучених людей до повторного шлюбу. Окрім того, відсутні науково обґрунтовані розробки, в яких були би відображені шляхи запобігання та подолання такої сімейної кризи, як повторний шлюб.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення результатів дослідження психологічних проблем, що виникають у розлучених людей у разі повторного шлюбу та обґрунтування практичних рекомендацій щодо їх запобігання і подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами аналізу наукової літератури [7; 8; 12; 13] з'ясовано, що основними причинами зростання кількості розлучень є: науково-технічна революція та урбанізація; емансипація жінок; освітній рівень жінок та їх висока зайнятість; орієнтація на партнера, а не на сім'ю; протиріччя між материнськими та виробничими функціями жінок; розбіжності в уявленнях щодо розподілу сімейних обов'язків; неготовність до шлюбу і сімейного життя; порушення подружньої вірності; погані стосунки з батьками та втручання останніх; легковажне ставлення до шлюбу, відсутність моральних табу; економічна незалежність жінки; невиконання домовленостей; неузгодженість у питаннях народження та виховання дітей.

На думку дослідників Є. Ніколаєва, О. Столярчук [8; 11], розлучення майже завжди призводить до депресивного стану. Для стабілі-

зації психічного стану шлюбних партнерів, що переживають розлучення, спрацьовують певні механізми психологічного захисту, які можуть мати вплив на стосунки з іншими партнерами:

1. *Заперечення.* Людина, яка застосовує заперечення, самовіддано буде шукати ознаки власної правоти. Наприклад, жінка, яку залишив чоловік, заспокоює себе сама тим, що хоч її і залишив чоловік, але до іншої він не пішов, а відповідно, нікого не любить і скоро повернеться.

2. *Витіснення.* Партнер постійно говорить собі, що нічого страшного не сталося, що все пройде і забудеться. Такий біль може розтягнутися на довгі роки і стати хронічним.

3. *Регресія.* Даний механізм захисту спонукає особистість до істерик – примітивної форми уникання відповідальності за те, що відбувається, або навпаки, «завмирання» – зникають емоції, апетит, відсутність бажання жити. Такий стан призводить до депресії.

4. *Сублімація.* Спостерігається здатність не помічати неприємні переживання, присвятити себе роботі або іншій справі.

5. *Гострі реакції, агресія до оточуючих.* Психічна напруга шукає виходу у вигляді таких гострих реакцій, як агресивні випадки, жорсткий стиль спілкування, розчарування, алкоголю та наркотики.

Як свідчить практика, негативні наслідки розлучення можуть позначатися на прагненні людей побудувати нові стосунки та провокувати появу сімейної кризи під назвою «повторний шлюб» [3–5]. Доцільно зазначити, що повторні шлюби виникають унаслідок розлучення або смерті одного з подружжя, коли за наявності залишених від попереднього шлюбу дітей їхні батьки намагаються створити нові сім'ї. Це може бути і зареєстрований повторний шлюб, і спільне проживання партнерів з рідними і нерідними дітьми. Діти від попередніх шлюбів стають повноправними учасниками сімейних стосунків у повторних [10].

Особливості повторних шлюбів зазвичай ігноруються, що призводить до багатьох проблем, результатами яких є два із трьох розлучень у повторних шлюбах. У новоствореній сім'ї виникають проблеми з адаптації подружжя один до одного і до нових умов. Зрозуміло, що повторний шлюб відрізняється від першої сім'ї і певною мірою детермінується досвідом попереднього сімейного життя. Такі шлюби побудовані на своїх законах, а тому взаємовідносини та поведінка всередині кожного з них підпорядковані власним правилам.

Для налагодження стійких, надійних сімейно-шлюбних взаємин важливий перший шлюб, і це в більшій мірі стосується чоловіків. Після невдалого першого шлюбу впевненість і можливості створення щасливої сім'ї суттєво зменшуються. Для жінок перший шлюб завжди

є певним уроком, вона успішно застосовує минулий досвід, і відсоток вдалого повторного шлюбу суттєво збільшується.

Але існують і незалежні від нашої свідомості об'єктивні причини подружньої дисгармонії, насамперед це виникнення нормативних та ненормативних сімейних криз, коли стосунки в них перевіряються на міцність [13]. В одних сім'ях криза не порушує цілісності та гармонії, а навпаки, більш згуртовує і ще більше зміцнює подружні стосунки. Однак в інших сім'ях появи сімейних криз можуть спричинити негативні наслідки, зокрема розрив шлюбних стосунків.

Розлученим людям варто усвідомлювати, що для того щоб нові стосунки були гармонійними, щоб запобігти кризи «повторного шлюбу», необхідно завершити насамперед емоційні стосунки з бывшим партнером та відновити душевний спокій (психічне здоров'я). Результати наших досліджень дозволили з'ясувати ознаки незавершених стосунків та їх прояви:

- постійні звинувачення колишнього партнера (стосунки з партнером ще не завершені, вони знаходяться на етапі постійного спілкування, зводять рахунки, доводять власну правоту);
- надмірна скритність (уникнення будь-яких питань, що стосуються минулого. За такою скритністю насамперед приховані надмірні почуття страху, сорому, злоби та відрази);
- порівнювання з колишнім партнером (замість вибудовування нових стосунків затулювання в так званий «трикутник», похвала на фоні бывшего партнера та використання нових стосунків як способу щось доказати);
- правила та обмеження в стосунках між колишнім подружжям та рідними дітьми (підвладність бывшому партнеру та дітям, нехтування новими стосунками, постійні відмовки та причини для спільного проведення часу);
- надмірна наївність та безпечність (у нових стосунках має місце відсутність відповідальності, неспроможність подружньої вірності, небажання аналізувати мотиви власної поведінки).

Завершення емоційних стосунків потребує остаточного завершення спільного ведення господарства та розподілу сімейного бюджету, а також установа балансу між батьківськими обов'язками [11].

У новому шлюбі важливо обговорити сфери відповідальності та здійснити правильний розподіл сімейних ролей і сімейних обов'язків.

Виконання певних ролей шлюбними партнерами на основі взаємовпливу їхніх ролевих домагань, очікувань, поведінки та Я-концепцій є ролевою взаємодією. У цьому контексті розлученим людям доцільно звернути увагу на те, щоб не стати заручником

негативного досвіду попереднього сімейного життя. Для цього потрібно узгоджувати свої очікування з партнером та усувати причини для виникнення сімейних конфліктів. Варто усвідомлювати, що можуть існувати два типи сімей: сім'я МИ і сім'я Я+Я. У першому варіанті більшість обов'язків виконує той, хто вміє виконувати ту чи іншу роботу. Щодо другого варіанту сім'ї (Я+Я), то переважна більшість сімейних обов'язків належить тому, хто в більшій мірі зацікавлений у цих стосунках, хто більш залежний.

Дослідники Е.П. Ільїн, І.В. Пустовалов, Р.П. Федоренко [3; 10; 12] виділяють три основних орієнтири для розподілу сімейних обов'язків:

- власні уподобання (те, що кожному більше подобається);
- вміння та навички (хто що краще вміє робити, за те і відповідає);
- користь (у дитини в сім'ї є обов'язки, які будуть для неї корисними в дорослому житті).

Найбільш прийнятним та простим є перший варіант, оскільки кожен у сім'ї із задоволенням виконує ту роботу, яка йому подобається. Водночас не всі сфери відповідальності та сімейні обов'язки можуть членам сім'ї подобатися. Задля запобігання міжособистісних зіткнень виникає потреба в обговоренні цих питань, пошуку спільних рішень. На думку Д.Є. Карпової [6], подружжя успішно буде виконувати сімейні ролі за умови, якщо вони обумовлені, й кожен ними задоволений; очікування щодо ролей збігається з реальністю; кожен із подружжя високо оцінює, схвалює та підтримує один одного; сімейним стосункам притаманні відчуття підтримки та співпереживання. Виконання сімейних ролей характеризується певним поділом на «жіночі» та «чоловічі». Мається на увазі те, що чоловіки в сім'ї переважно займаються заробітком грошей, а жінки – ведуть домашнє господарство, що, на нашу думку, є результатом пережитку минулого. Сьогодні вносить суттєві корективи в цей поділ, нівелюючи стереотипні уявлення про поділ ролей.

Після розлучення батьків на етапі побудови нових стосунків важливим є встановлення балансу між батьківськими обов'язками, збереження стосунків із рідними дітьми. Адже дитина повинна виховуватися обома батьками, кожен з яких вносить в її виховання свою любов та мудрість.

Розлученим шлюбним партнерам важливо докладати максимум зусиль для підтримання гармонійних стосунків з дітьми, адже саме вони найбільш страждають через конфлікти батьків та розрив стосунків між ними. Доцільно враховувати певні правила, які допоможуть зберегти стосунки з дитиною після розлучення:

1. *Виявляти повагу до колишнього партнера (дружини, чоловіка).*

Психіка дитини є надзвичайно чутливою та делікатною. Тому діти відчують все набагато сильніше, ніж дорослі, крім того, для кожної дитини і мати, і батько – важливі особистості в її житті. Всі образи на адресу колишнього партнера з метою показати себе з кращої сторони негативно впливають на психіку дитини. Потрібно зважати і на те, що в дорослому житті дитина може вибрати ту ж модель поведінки, яку їй покажуть батьки.

2. *Цікавитися всім, що цікавить дитину.*

Діти надзвичайно цінують підтримку. Усі події в житті дитини потрібно не просто спостерігати, а й обговорювати, активно розпитувати про все. Батьки навіть після розлучення повинні надихати рідних дітей до нових звершень. Така поведінка допоможе не лише дитині, а й посприє налагодженню гармонійних відносин з колишнім подружжям.

3. *Виважене обдумане рішення вступити в нові стосунки.*

Повторний шлюб одразу після налагоджених стосунків з рідними дітьми може суттєво їх погіршити. Відчуття свободи спонукає до нових стосунків та нових почуттів, але незважаючи на це більшість часу необхідно приділяти власним дітям для того, щоб стати значимими в їхньому житті, а лише потім будувати нову сім'ю.

4. *Узгоджений графік відвідування дітей та дотримання його.*

Під час узгодження графіку відвідувань необхідно враховувати вік дітей, відстань від місць проживання, бажання та інтереси дітей, а також власний внесок в їхній розвиток.

5. *Надавати дитині право голосу.*

Основна мета будь-якого співробітництва – благополуччя дитини. Саме тому думка дитини має обов'язково враховуватися. У таких стосунках дитина легше сприймає нові умови проживання, які визначені для неї її батьками.

Основне правило, якого необхідно дотримуватися – це поважати один одного, цікавитися дітьми та намагатися їх почути. Коли думка дитини враховується, вони живуть із відчуттям того, що про них піклуються, а основною метою є збереження емоційних контактів з рідними дітьми.

Більше половини з тих, хто вступають у повторний шлюб, мають дітей. А це говорить про те, що в процесі створення нових взаємовідносин беруть участь більше двох людей, і тому існує ризик виникнення непорозумінь і конфліктів. Адже існує безліч варіантів появи можливих проблем. У цьому контексті доречно є думка Є. Ільїна [3] про те, що внаслідок повторного шлюбу чоловіки виступають у новій для них ролі вітчима, а жінки – мачухи. При цьому дослідник звертає увагу на те, що

мачухи частіше зіштовхуються з проблемами, ніж вітчимами. Їм доводиться долати труднощі, щоб досягти взаєморозуміння з дітьми чоловіка через існуючий стереотип «злої мачухи», а частіше з причини, що мачухи проводять з дітьми більше часу, ніж вітчимами. Несприйняття дитиною вітчима чи мачухи, як чужої людини, є природним явищем. Проте така проблема найчастіше виникає лише на перших етапах повторного шлюбу, або коли дитина перебуває в підлітковому віці. За гармонійних стосунків дитячий гнів поступово згасає, настає примирення, а пізніше і вдячність новому батьку чи матері, якщо вони дійсно люблять свою сім'ю і піклуються про неї.

Проблема повторних шлюбів – це передусім конфлікт між дитиною та вітчимою або мачухою, і в його виникненні чи уникненні важливу роль відіграє рідна людина. Зазвичай після розлучення діти залишаються з матір'ю, тому коли вона вдруге виходить заміж та створює сім'ю, повинна пам'ятати, що для її дитини нова сім'я є такою ж травмою, як розлучення батьків. Готувати власну дитину до такої події необхідно поступово, допомагати їй розглядати всі позитивні якості майбутнього вітчима. На інтуїтивному рівні кожна жінка здатна знайти свій індивідуальний підхід до обох сторін, завжди пам'ятаючи про те, що на перших етапах стосунків вона завжди буде перебувати «між двох вогнів».

Вже сама роль вітчима ставить чоловіка в нерівні стосунки з рідним батьком. Доволі часто таку нерівність посилює і сама жінка, коли не дозволяє новому чоловіку втручатися у виховання дітей або ж занадто сувора з дітьми, щоб догодити суворому чоловіку. Діти все помічають і відчують найменшу брехню чи нещирість і можуть використовувати таку ситуацію з користю для себе.

Будувати стосунки необхідно на відвертості поведінки та вчинків. Вітчиму у новій сім'ї зацікавлений брати участь в усіх домашніх справах, у вихованні дитини, і дружина повинна повністю його підтримати. Окрім цього, вона має налаштовувати дитину на усвідомлення того, що вітчиму робить усе можливе для того, щоб їхня сім'я була щасливою та міцною.

Якщо після розлучення у дитини збереглися гарні стосунки з рідним батьком, не можна їх розривати. Зазвичай у такій ситуації зіграє суттєву роль почуття ревності, яке формує в результаті відносин між рідним батьком та вітчимою, і для того щоб такий негативний вплив був мінімальним, усі дорослі мають багато працювати над собою.

Очевидним є те, що в центрі «любовного трикутника» триває боротьба за дитину, кожен прагне залучити її на свій бік. Не варто в такому випадку забувати про те, що силою нічого вирішити неможливо. У кінцевому результаті

перемога буде на стороні того, хто в дипломатичній та м'якій формі завоює увагу дитини, а тому правильним буде об'єднати всі зусилля і досягнути компромісу у виховуванні дітей.

Суттєвими труднощами в стосунках між дітьми та новими батьками є проблема виховання та дисципліни. Діти завжди відчувають образ після розлучення батьків і проявляють її поганою поведінкою, капризами та словесними образами, тому вітчм чи мачуха не можуть залишатися осторонь виховання та покарання дитини. Тим більше, що дитина, яка пережила моральну травму в результаті розлучення батьків, зазвичай провокує нових батьків з метою визначення для себе допустимих меж їхнього терпіння та реакції. Окрім цього, навіть налагодженні стосунки, які склалися в новій сім'ї, зазвичай погіршуються з появою спільної дитини. Дитина відчуває ревності до новонародженого, свою непотрібність і проявляє свій гнів поганим настроєм. У таких випадках вітчм чи мачуха повинні подивитися на ситуацію з боку свого нового подружжя та його дитини, необхідно зосередити всю увагу на дитині, а не один на одному. Для цього використовують спільно проведений час: ігри, прогулянки в парк, кіно тощо. Виникає необхідність переконати дитину не лише словами, а й вчинками, що її місце в сім'ї залишається тим самим, і ніхто її не замінить.

Однією з найпоширеніших помилок вітчма чи мачухи є те, що вони намагаються стати рідними батьками для дитини і відповідним чином себе поводити. І вітчм, і мачуха повинні розуміти, що існують межі між ними та рідними батьками і налагоджувати стосунки з дітьми слід обережно, не переступаючи їх. З часом дитина і сама в процесі розвитку міжособистісних стосунків здатна розширити ці межі й налагодити з вітчмом чи мачухою більш тісний духовний зв'язок. Гармонійна сім'я завжди здатна вибудувати власну систему виховання, вітчм чи мачуха мають повне право на виховання дітей та заслуговують на повагу, як і рідні батьки.

Для того щоб утворилася нова сім'я, потрібен час, а це вимагає терпіння від усіх членів сім'ї. Найбільша помилка – вважати, що всі одразу полюблять один одного. Така установка призводить лише до розчарування. Звичкання до нової сім'ї – процес довготривалий, який проходить декілька стадій в емоційному плані, перш ніж чоловік та дружина звикнуть один до одного та розпочнуть активне сімейне життя. Недаремно дослідники називають створення сім'ї першою нормативною сімейною кризою «прийняття на себе подружніх обов'язків» [12]. Тому розлученим людям під час побудови нових шлюбних стосунків варто враховувати психологічні закономірності, які виникають у разі створення нової сім'ї. Дослід-

ники (О.А. Карабанова, О.В. Косигіна [5; 7] виділяють певні стадії, через які проходять шлюбні партнери:

1. Стадія мрій, для якої характерні відчуття, що все легко та просто.

2. Стадія псевдоасиміляції – намагання зробити все так, як планували та мріяли, але результат відрізняється від очікувань.

3. Стадія оцінки реального стану речей – приходить усвідомлення того, що все не так, як планувалося, необхідні зміни (все довкола дратує та напруга в стосунках зростає).

4. Стадія мобілізації – всі члени сім'ї проявляють своє незадоволення, виникають сварки та конфлікти.

5. Стадія дій – розпочинається розподіл обов'язків щодо ведення домашнього господарства, приймаються рішення про врахування потреб кожного члена сім'ї.

6. Стадія налагодження контактів – посилення взаємозв'язків між нерідними батьками та нерідними дітьми.

7. Стадія вирішення – пройшов процес взаємної адаптації членів сім'ї, встановлені зрозумілі для всіх правила.

Батьки ж у повторному шлюбі повинні пам'ятати, що налагодження стосунків у новій сім'ї – це довготривалий процес, що затягується на роки, але в міру дорослішання дитина оцінить гарне до неї ставлення, витримку та терпіння.

Висновки з проведеного дослідження.

Проблема сім'ї та повторного шлюбу є актуальною та важливою в сучасному суспільстві. З досвіду першого, невдалого шлюбу люди роблять висновки, позбавляються недоліків, проявляють терпіння та волю.

Повторний шлюб має свої особливості, подружній вибір здійснюється усвідомлено, ретельно, з урахуванням спільності інтересів та потреб, переваг та недоліків один одного. В основі повторного шлюбу лежить усвідомлена симпатія, а не емоційне захоплення, як у першому разі.

Для того щоб нові стосунки були гармонійними та міцними, щоб запобігти кризи «повторного шлюбу», необхідно завершити емоційні стосунки з бувшим партнером, повністю позбавитися відчуття гніву, злості та образ, відпустити ситуацію та залишити все в минулому.

У період розлучення батьків та створення нової сім'ї особливо важливо зберегти відверті та довірливі стосунки з дітьми. У цей період у дитини спостерігаються всі ознаки стресу: пригніченість, замкнутість, зміни настрою, проблеми в навчанні та зі здоров'ям. Важливою є допомога психолога на даному етапі, але багато що залежить від рідних батьків. У новій сім'ї дитина завжди має відчувати любов батьків, яка незмінна ні за яких обставин, які б події не трапилися в житті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Т.В. Психология современной семьи. Санкт-Петербург : Речь, 2006.
2. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи : метод. пособ. Санкт-Петербург : Изд-во «Питер», 1999. 656 с.
3. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений : учебное пособие для высших учебных заведений, ведущих подготовку по направлению 050100 «Педагогическое образование». 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2015. 586 с.
4. Лагонда Г.В. Експектаційний підхід до психологічного аналізу шлюбних відносин. *Філософія і соціальні науки*. 2010. № 3.
5. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования : учебное пособие. Москва : Гардарики, 2005, 320 с.
6. Карпова Д.Є. Психологічний аналіз сімейних ролей шлюбних партнерів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Випуск 4. С. 41–45.
7. Косигіна О.В. Психологічні особливості особистості та подружніх стосунків жінок, що взяли повторний шлюб : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Харків : Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2008. 191 с.
8. Николаева Е.И. Психология семьи : учебник для вузов. Стандарт третьего поколения. 2-е изд. Санкт-Петербург : «Питер», 2017. 368 с.
9. Олифирова Н.И., Зинкевич-Куземкина Т.А., Велента Т.Ф. Психология семейных кризисов. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 360 с.
10. Пустовалов І.В. Психологічні особливості осмисленості життя дітей підліткового віку в сім'ях повторного шлюбу. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 29. С. 575–584.
11. Столярчук О.А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2015. 136 с.
12. Федоренко Р.П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 300 с.
13. Черезова І.О. Психологія життєвих криз особистості : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Бердянськ : БДПУ, 2016. 193 с.